

Erdélyi középkori történet-kutatás és régészet

Az Akadémia rendezésében 1969 decemberében Craiován lezajlott II. országos régészeti értekezlet résztvevői az előadottakból s a nemegyszer szünetelődésig hevült vitákból okulva, bőséges tapasztalatokat értékesíthetnek további kutatásaikban. Mind a közlések gazdagsága, mind bizonyos, még nemrégiben is sok tekintetben egészen másként értékelt ókori, népvándorlás- és kora-középkori kérdéscsoportok vizsgálata arról tanúskodik, hogy a kutatásban egyre jobban helyet kérő fiatalabb régész-nemzedék szemlélete a lényegét jobban megközelítő, az eddiginél tárgyilagosabb, s a különböző korú leletekben tükröződő hajdani történelmi valóságot jobban törekszik megismerni.

A dák népszerű római foglалás előtti történetét elemző előadások sorát egy-két népvándorláskori, de számosabb középkor-kezdeti, időben a XIV. századig terjedő értekezés követte. A figyelmünkre méltóbbak csoportjában említhetjük Ștefan Pascu és Mircea Rusu összegezését az (évek óta Doboka várában végzett) ásatásokról, Petre Diaconunak a XI—XIV. századi Dobrudzsáról, Panait I. Panaitnak a XIV. századi havas-elvi műveltségről szóló előadását, valamint Ștefan Olteanu érdekes eszmefuttatását a moldvai és havas-elvi X—XIV. századi földművelés és állattenyésztés viszonyának, jelentőségének és arányának alakulásáról. Ki kellene emelnünk Radu Popa *Az erdélyi románok XIII—XIV. századi történetének kérdései* című gondolatébresztő tanulmányát is. Ezek mellett különös érdeklődésünkre tarthat számot Victor Spinei iași-i kutató *Új régészeti adatok Moldvából a XII—XIV. századból* című, az erdélyi kora-középkori kutatók számára is sokat mondó, meglepő eredményt ismertető értekezése. A szerző e szándékosan utoljára hagyott közlésében a moldvai román (vagy román-szláv) népszerűség hagyatékának a bemutatása után rátért a keleti országrész különböző vidékeit hosszabb-rövidebb időre megszállva tartó több lovas nép: magyarok, besenyők, úzok, kunok, valamint a tatár „Ulusz Dzsuci“ (Kék Horda) állama uralmának idejéből fennmaradt emlékek vetített képes bemutatására. A bennünket leginkább érdeklő leletek csoportjából kiragadjuk a hegyek övezte kies Dornai-medence nyugati feléből napvilágra került Cosna-Floreni-i honfoglaláskori magyar vaskengyeleket és nyílhegyeket, a Pietra Neamț-i (hajdani karácsonykövi) „Bitca Doamnei“ dákkori erődítményének elemeit is fölhasználó, XI. század végi, XII. század eleji (hihetőleg Szent László- vagy Könyves Kálmán-kori magyar régészeti anyagot szolgáltató) „udvarhelyet“, a Gyimesi-átjáró védelmére létesített korai magyar palánkvárat, azután az Aranyos-Beszterce vízgyűjtőjének felsőbb, nyugati részeiben előkerült, a XIII. század közepi mongoldúlással nyilván kapcsolatban levő, különös érdeklődésre számot tartó fegyver (raktár)-leleteket.

Ion Nestor akadémikus, a Bukaresti Egyetem régészettanára felszólalásában a X—XIV. századi történeti és régészeti kérdések megoldásával kapcsolatosan az óromán nép és a II. évezred elején a mai Románia területén megfordult, letelepedett és idővel részben a román népbe olvadt keleti (török és más) népelemek tárgyi hagyatéka lehető legalaposabb vizsgálatának tudományos jelentőségét hangsúlyozta. Az idevágó kutatás révén az ezredforduló folyvást gyarapodó anyagalmazában végre elhatárolható lenne az ósromán emléktárgytól a különböző többi népek, néprészek, törzstörzsedékek tárgyi és szellemi hagyatéka.

A craiovai II. országos régészeti értekezleten Emil Condurachi és Ion Nestor akadémikus összegezése s az utána Iași-ban megrendezett, éppen a koraközépkor-kutatás eredményeinek számbavételére, a szükséges következtetések leszűrésére összehívott másik tudományos ülészek megteremtette az alapot a bennünket pillanatnyilag is, távlatosabban is érdeklő ügy vizsgálatának szabatosabb körvonalazására. A két rendezvény általános vonalvezetésének, eredményeinek fényében vegyük számba röviden, voltaképpen miben is állhat a romániai kora-középkori történetkutatás és régészet egészében az erdélyi magyar koraközépkor-kutatók és régészek sajátos feladata: mivel is járulhatnának hozzá sajátos helyzetükből fakadóan az Erdély történetének későbbi alakulására is ható X—XV. századi állapotok alaposabb megismeréséhez.

Az adott kutatási körülményeket és fejlődési lehetőségeket mérlegelve egyetlen, szinte önmagától fölkinálkozó kérdés tanulmányozására csoportosítunk át minden, a régészet hivatását több-kevesebb szakértelemmel űző munkaezredet, nevezetesen: a romániai magyar népművelés különböző csoportjai kora-középkori történetének a régészet útján, régészeti módszerekkel való megismerésére. Ennek a feladatnak az elvégzésére nem kérhetünk föl magunk helyett másokat, a dolgok természetéből eredően nem is igen vállalkozhatik rá más. Mástól legfönnbbségi segítséget vagy jótanácsot várhatunk. Az előttünk tornyosodó feladat természete, jelentősége az eddiginél sokkalta alaposabb, figyelmesebb, gondosabb munkát, valóságos régészeti munkát követel meg.

Ne kerüljünk hát a kérdés megvilágítását. Vegyük szemügyre: az adott és fejleszthető lehetőségek birtokában miben is járulhatunk hozzá leginkább a különböző mai vagy századok viszonyosságai folyamán eltűnt romániai magyar népcsoportok kora-középkori történetének régészeti úton történő megismeréséhez.

Nálunk is, amiképpen külföldön is: Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon, Jugoszláviában, a Szovjetunióban, az NSZK-ban, Francia- és Olaszországban, Angliában és Dániában, Svédországban és Svájcban a településkutatás immár csaknem négy évtizedre visszatekintő lankadatlan munkával az elmúlt élet eddig teljesen bolygatatlan részeit szólaltatta meg (e tekintetben utalunk Nicolae Constantinescu összefoglalására: *Satul medieval dispărut și cercetarea europeană actuală. Studii și cercetări de istorie veche*, 1967. 2. 361—373). A településkutatás ismeretlen jelenségek seregét hozta felszínre, addig még csak nem is sejtett összefüggéseket tárt föl, a névtelen néptömegeket a történelem megbecsült szereplői közé emelte, hajdani jelentőségüknek megfelelő helyre állította. Eredményei Európaszerte máris nagy lépésekkel segítettek közelebb a kora-középkori múlt alaposabb megismeréséhez. Am bármekkora szingaz-

dagodást hozott is az eddigi kutatás, a települések egykori viszontagságos életének, múltjának számtalan részlete még mai napig föltáratlan. Jakó Zsigmond egyik, immár negyedszázada közölt, de sajnos azóta is alig-alig megszívlelt, még kevésbé követett kitűnő tanulmányának (*Az elpusztult települések kutatása. Erdélyi Múzeum, 1945. 1—2. 46—60*) gondolatmenetét átvéve leszögezhetjük, hogy egyes kérdéscsoportok több, mások kevesebb kutatót vonzottak, ismét mások mindmáig hiába várják földolgozóikat. S még azokban az esetekben is, amikor a kérdések sok részletét sikerült már tisztázni, új módszerek alkalmazásától a kép kiegészülése várható.

A hiányok megállapításának, a feladatok számbavételének, a módszerek összemérésének ideje településtörténetírásunkban is elérkezett. Addig is, míg a hiányok és teendőik tudatosítása a kutatás egészére terjedő alapos számvetéssel megtörténhetik, szükségesnek látszik „helyi erőforrásokkal” is megoldható, néhány kérdésre fölhívni a figyelmet.

*

Mint ismeretes, a történetkutatás egy idő óta nagyobb földrajzi vagy közigazgatási egységek: megyék, vízgyűjtő medencék településeit csoportosan, együttesként vizsgálja. Azóta az eltűnt falvak kutatásának ügye valósággal új kérdéscsoporttá terebélyesedett.

Néha egyetlen falu teljes forrásanyagából világosan kiderül: sok mai település határán hajdanában több, időközben nyomtalanul eltűnt szálláshely, falu osztozott. A mai népesség helyüket gyakran már nem ismeri, az idők ködében szertefoszlott emléküket legföljebb egy-egy, romjaiban még látható vagy már egészen behantosodott templom-maradvány, dülönév vagy a szántóvetők ekéje fölvetette kő- és tégladarabok, meszes földfoltok hirdetik. Egy-egy tájegység vagy megye egész forrásanyagát összehordva az oklevelekben még szereplő, napjainkat azonban már meg nem érő települések számottevő csoportokat alkotnak. (Ezzel kapcsolatban utalunk Szabó T. Attilának és munkatársainak eléggé föl nem becsülhető értékű, több évtizedes tevékenységére.) Településkutatásunk már több vidékre terjedően összegyűjtötte az eltűnt helységekre vonatkozó adatokat, a terepen többé vagy kevésbé azonosította, sőt a pusztulás idejét vagy időtartamát is nemegyszer sikerült megállapítania. Egyébként azonban az elpusztult szállások, falvak kialakulásának, fejlődésének, életének, történelmi és még inkább régészeti úton való föltárását mindeddig, sajnos, nagyon is mellékes föladatként kezelte, s meg se kísérelte kérdéseiket bár felületesen áttekinteni. A kutatás ezzel mintegy önként le is mondott a megsemmisült telepek múltjának, az adott kor társadalmi-gazdasági életében játszott szerepének s az élő falvak életútjának alaposabb történeti-régészeti vizsgálatáról.

Ez annál kárhoztathatóbb, mert a több évszázados török hódoltság alatt élt és szinte folytonos mozgó hadszíntérré vált középkelet-európai tájak — bennük hazánk földje is — joggal tekinthetők az eltűnt települések szomorú múltú földjének. A Temesköz síksági részén, a Körösök mentén, Szatmár környékén, Erdélyben is a települések százaiban aludt ki végleg az otthonok összetartó, melegítő tüze. „Joggal várható... tehát — jegyzi meg negyedszázada Jakó Zsigmond —, hogy ennek az elszüllyedt világnak a megszólaltatására a hazai történettudomány fogja

a módszereket kidolgozni... A külföldi eredmények áttanulmányozása elsősorban arról győz meg, hogy a települések pusztulása nem valami szomorú... végzet, hanem általános közép-európai jelenség. S mert ez így van, a sajátos helyi okokon kívül az egész folyamat mögött közös rugók keresendők. Ezek feltárásakor tehát eredményesen használhatók a külföldi megállapítások. A folyamatnak azonban természetesen csak az iránya azonos... Tájainknak éppen ez a változatos múltja nyújt reményt arra, hogy az eltűnt települések kutatása nálunk sokkal többféle tanulsággal szolgál, mint Nyugaton...“

Az elpusztult szállások, falvak kutatása a nyelvtudomány, településtörténet és a középkori régészet közös „vadászterülete“, közös érdeke, feladata. Ebből eredően e tudományágaknak egymással karöltve kell tevékenykedniük. A történettudománynak a helytörténeti adattárba össze kell gyűjtenie az eltűnt falvakkal kapcsolatos írásbeli adatokat. Ez a gyűjtés — mint azt annak idején Jakó Zsigmond fölismerte — semmiképpen se zárható le a középkor végén, hanem át kell hajolnia a XIX. századig, sőt, az esetek többségében napjainkkal is meg kell teremteni a közvetlen összeköttetést. E nélkül ugyanis a nyelvtudomány nem vállalhatja teljes biztonsággal sem a helynév megfejtését, sem pedig a nyomavesztett falunak a terepen való megtalálását, azonosítását. Részben a helynévgyűjtők, részben pedig a terepen vizsgálódó régészek feladata azután a történeti-térképi adatok útmutatása értelmében, dűlőnevek segítségével, a helyszínen meghatározni a hajdani település helyét. A falu egykori határának megállapítása nélkül a településtörténet nem mérheti le az eltűnt helységeknek a táj történelmi fejlődésében játszott szerepét és jelentőségét. Csakis ilyenféleképpen, az eltűnt és élő helységek együttes föltérképezésével állapítható meg a vizsgált terület egykori népsűrűsége, egyes időszakok építő tevékenysége, a falusi lakosság életszínvonalának emelkedése vagy süllyedése, a soraiban megindult társadalmi rétegződés folyamatának lassú volta vagy erősödése, kieleződése és sok más egyéb. Így becsülhető föl igazában a falusi népességnek a természeti táj művelt tájjá való átalakításában betöltött szerepe. Végül a terepen azonosított pusztafalvak, faluhelyek legjelentősebbjének, a sok tekintetben legtöbbször ígérőnek föltárásával a régészet napvilágra hozza letűnt korok fáradságos, verejtékes hétköznapijainak a beavatott számára beszédes emlékeit.

A régészeknek elsősorban ebben a munkaszakaszban kell bekapcsolódniuk e hármasság ötvetű tevékenységbe. Noha szinte hihetetlennek tűnik, éppen hajdan virágzó szálláshelyeink, falvaink tömeges megsemmisülése tesz lehetővé rendkívül érdekes és egyben értékes nép- és településtörténeti következtetéseket. Egyebütt nemigen képzelhető el ilyesmi, hiszen, főként Nyugaton, a települések mind a mai napig megszakítatlan fejlődése miatt a korábbi állapotokat tükröző emlékeket maga a továbbhaladó élet tüntette el az esetek többségében. Nálunk viszont, az anyaföld védő takarója alatt szépen, legtöbbször háborítatlanul megőrződtek a távolság kódéba vesztett századok sok mindenről árulkodó, egyszerűségükben is föltöbb értékű maradványai...

Íme, a távlatosan kezelendő nagyszerű régész-feladat!

*

A romániai magyar népeesség múltjának kutatásában a köznép falvainak és temetőinek megásatása ígér becses tudományos anyagot. A halott falvak aprólékos, módszeres föltárása a társadalmi termelésnek akkoriban alapját alkotó, rögéhez kötött paraszti réteg anyagi és szellemi műveltségébe enged mélyen bepillantani, az előkelők rangos hagyatéka viszont elsősorban idegen, főként nyugati hatásokról tanúskodik. A környező országokban már eddig végzett ásátásokból és társadalomtörténeti értékelésekből leszűrhető tanulságok alapján mindenesetre nyilvánvaló a koraközépkori társadalom kezdeti sekély rétegződésének fokozatos elmélyülése. A köznépet lassan szélesedő anyagi és szellemi hasadás választja el az uralkodó rétegtől.

A nyomukvesztett erdélyi településekben a X—XIV. század, más esetben a java- vagy késő-középkor népi műveltségének állapota rögzítődött. Ezért lenne rendkívül jelentős éppen ennek, az erdélyi magyar régészeti kutatás sajátos feladatait eleve megszabó tárgykörnek az eddigi gyakorlatnál sokkalta fejlettebb, minél kifinomultabb módszerekkel, minél elmélyültebb, gondosabb elemzéssel való alapos, igazán *tudományos* vizsgálata. Mint arra nem egy ízben figyelmeztettünk, föl kellene végre hagynunk az anyagi és szellemi lehetőségeinket valósággal szétforgácsoló, a tevékenységünket nem éppen kedvező fényvel megvilágító ötletszerű tárgyválasztással, nemrégiben jól megásott emlékek újrafeltárásával, a semmiféle észszerű, távlatos tervbe nem illeszthető sietős, számottevő ásátásoknak egyáltalán nem nevezhető „turkálgtatásokkal“. Ellenkezőleg, minden erőnkkel a még nemzedékek hosszú sorának lankadatlan tevékenységét követelő nagy ügy alapkőlerakásán kell buzgólkodnunk. A faluásatásokból majdan bizonyára kibontakozik az egykori létnek a mai színes álmoktól jócskán elütő, ridegnek ható, kendőzetlen, de valóságos képe; a mostani találgatások, ködös elképzelések helyét a meztelen igazság fénye tölti majd be. Ha alaposan meggondoljuk, nekünk, a mi nemzedékünknek, talán még nem is megfelelő előkészület hiányában kell az egykori szálláshelyek hevenyészett „tanulmányozásába“ fogunk. Az érdemleges kutatás inkább a következő, remélhetőleg sokkal jobban képzett nemzedék feladatául kívánkozik. A legfontosabb teendők elérésére természetesen be kell illeszkednünk a kutatások országos kereteibe, fenntartva mindenkor a legteljesebb összhangot a román és szász népmúlt kutatásának azonos tárgyú és irányú, sokszor azonos területen folyó munkálataival. A kezdet feladatai a következők:

1. A már meglevő anyag szabatos számbavétele, ellenőrzése és térképezése. E több rétegű, régészeti kataszter-jellegű tevékenység eredményeinek kiadványsorozatban való közlése.

2. Nagyobb területek, lehetőleg tájegységek, tájegység-részek teljes felszíni bejárásával (a csíkszeredai múzeum egykori és mai tudományos kutatóinak dicséretes tevékenységéhez hasonlóan), különösen tavaszi meg őszi szántáskor, a hajdani települések, szállások helyének a terepen való azonosítása és — amennyiben lehetséges — okleveles adatokkal való egyeztetése.

3. Földműveseink, bányászaink, építőtelepi dolgozóink, falusi és városi értelmiségünk segítségének megnyerése e tevékenységünk „termelékenységének“ fokozása céljából. Állandó, megbízható, önzetlen gyűjtőhá-

lózat kiépítése és az érdeklődés folytonos ébrentartása az eredmények népszerű ismertetésével. Ez a gyűjtőhálózat természetesen nemcsak az erdélyi kora-középkori régészetnek válnék hasznára, hanem e sok vihart látott föld egyes vidékei valamennyi régészeti lelőhelyének fokozatos megismerésére is fölöttébb hasznos volna! Ebben a tekintetben, kellő körültekintéssel, óvatossággal, a kettőzés (nevezetesen a zug-múzeumok létesítése) elkerülésével okvetlenül bekapcsolandók a népi közművelődés községi-falusi szervei (művelődési otthonok, általános iskolák).

A feladatok nyers vázolója rendjén, hacsak nagy vonalakban is, de elénk tárult a jövő kutatásaira váró hatalmas és — nem győzzük eleget hangoztatni — teljes tudományos tárgyilagosságot kívánó, súlyos felelősséggel járó munka. Az effajta vizsgálódások és ásatások meglepetéseket hozhatnak a romániai magyarság különböző csoportjai (többek között a székelyek) betelepítési folyamata idejének, irányának, esetleges indítókainak, természetének, a későbbi lakóhelycseré körülményeinek földerítésére. A lakosság hétköznapjairól, kitartásáról, hősi küzdelmének földben, tehát hamisítatlan környezetben megmaradt emlékeiről az Erdélyben száradok folyamán együtt élő, léte fenntartásáért azonos keménységgel, elszántsággal küzdő román, magyar, német népesség közös múltjáról beszélnek ezek az emlékek. Kötelességünk fölfigyelni rájuk és üzenetüket tolmácsolni a kései utódoknak.

— GEORGIUS REICHERSTORFFER —

Az olvasóhoz

Hogyha nyugodtan a jó szelek árja dagasztja vitorlád,
Vigan s gondtalanul töltöd a békeidőt,
És mindkét füleden jó mélyen elalszol, azért még
Kell a dühödtt sorstól védened önmagadat.
Ügy hát fontold jól meg a háboruzás idejét és
Fegyvereit, mert mind a mi fejünkre szegül.
És épp ott érhetnek a többszöri hosszú kudarcok
Nagy sorozatban, ahol még sose vártad a bajt.
Rossz balsorsod a hajszálad közt repdes, amíg te
Büszke babért szerzel homlokod éke gyanánt.
Mert hiszem, és nem alaptalanul, hogy a sors sohasem hoz
Oly örömet, mit a baj nem fenyeget szaporán.
Éppen ezért, ha a költők jóslata részben igaz csak,
Fegyveresen törnek ránk a török katonák.
Így pusztult el a hordáktól gondnélküli Moldva
S Flaccia*, mit letepert járma alá a török.

Toth István fordítása

* Havasalföld